

Аюулгүй байдлын үндсэн нэр томъёоны ойлголт, харьцааг цэгцлэх асуудалд

Одхүүгийн Үржин

Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, доктор (Sc.D), профессор, o.urjin12@gmail.com

Монгол Улс, Улаанбаатар, Гамшиг судлалын үндэсний хүрээлэн

Хураангуй

Аливаа асуудлыг шийдвэрлэхэд юуны өмнө гүнзгий судалсан, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй ойлголтын суурь бааз шаардлагатай байдаг. Энэ шаардлага зөвхөн шинжлэх ухааны боловсруулалтад бус тухайн асуудлын үндсэн томъёолол, ойлголтод үндэслэсэн аюулгүй байдал, хөгжлийн баримт бичгүүдийн боловсруулалтад мөн хамаарна. Иймд энэхүү өгүүлэлд аюулгүй байдлын шинжлэх ухааны суурь “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” үндсэн ухагдахуунуудын ойлголт, тэдний хоорондын харьцааны үндэслэлийг гаргаж, тодорхой томъёоллын агуулгыг санал болгож, шинжлэх ухаанч хэлэлцүүлгийг өрнүүлэн нэгдсэн ойлголтод хүрэх үндсийг бүрдүүлэхийг эрмэлзлээ. Нэгдсэн ойлголтын үр дүн тогтвортой хөгжлөөр дамжин үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагаагаар илрэх ёстой.

Түлхүүр үгс: Сорилт; аюул, занал; эрсдэл; хохирол; аюул занал; аюулгүй байдлын систем; эрсдэлийн удирдлага зохицуулалт; шинжлэх ухааны ухагдахуун; хоорондын харьцаа

Үндсэн хэсэг

Карл фон Клаузевиц “Аливаа онолын нэн тэргүүний зорилт бол бүрхэг, онцгой ихээр будилаантсан ойлголт, төсөөллүүдийг журамлах, нэгдмэл ойлголтод оруулах явдал юм. Нэр томъёоны болон ойлголтуудын талаар зөвшөөрөлцсөн тохиолдолд л зөвхөн авч үзэж буй асуудалд амжилт олох болно” гэж шинжлэх ухаанч нэр томъёо ойлголтын ач холбогдлыг дүгнэсэн байдаг.

Аюулгүй байдлын үндэс, түүнийг зайлшгүй, хүрэлцээтэй түвшинд хангах арга зам, арга, арга барил болон хэрэгслийн судалгаанд аюулгүй байдлын суурь ойлголтууд, ялангуяа “сорилт”, “аюул”, “занал” болон “эрсдэл” зэрэг ухагдахууны мөн чанарын ойлголт, тодорхойлолтын талаарх улс төр, үзэл суртлын нөхцөл байдлаас ангид шинжлэх ухааны байр суурийн тодорхой, оновчтой байдал үгүйлэгдэж байна.

Эрх зүйн стандартчилсан төрөл бүрийн баримт бичиг болон шинжлэх ухааны судалгааны бүтээлд хийсэн судалгаа дээрх ухагдахуунуудын мөн чанар, агуулгын

нэгдсэн ойлголт онол, практикт өнөөг хүртэл байхгүй бөгөөд аюулгүй байдлыг судлах үйл явцад тодорхой төөрөгдлийг бий болгож бие биетэйгээ зөрчилдөж байгааг харуулж байна.

Судлаачдын бие даасан бүтээлээс гадна шинжлэх ухааны судалгааны хамтын зарим бүтээл, бодлогын баримт бичгүүдэд эдгээр нэр томьёог нэг мөр ойлгож, хэрэглэх асуудал бүрэн шийдэгдээгүй байна. Ийм нөхцөл байдал үүсэхэд түлхэц өгөхүйц хоёр бүтээлийг авч үзэж болно. Эдгээр бүтээлд аюулгүй байдал судлалын талаарх олон чухал асуудлыг хөндсөн байгаагийн зэрэгцээ “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” зэрэг үндсэн ухагдахуун, тэдгээрийн хоорондын уялдаа холбоог тодорхой тайлбарлаагүй зарим тохиолдолд зөрүүтэй хэрэглэсэн байна. Тухайлбал:

1) “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдал (Онол, практикийн асуудлууд)” хэмээх бүтээлийг УАБЗ-ийн Ажлын алба, Стратеги судалгааны хүрээлэнгийн 24 эрдэмтэн, судлаач болон хоёр ерөнхий редактор, найман редактор хамтран төрийн албан хаагчдын албан хэрэгцээнд зориулан боловсруулжээ. Долоон бүлэг, 605 хуудас бүхий уг бүтээлийн (УАБЗ-ийн Ажлын алба; ССХ; 2022): “Үндэсний аюулгүй байдлын тухай ерөнхий ойлголт” нэгдүгээр бүлгийн “Аюулгүй байдлын онолын үндэс” 1.1. дэх дэд бүлэгт “аюул занал”, “бодит аюул занал”, “аюул заналхийлэл”, “аюул хөнөөл” зэрэг тодорхой тайлбаргүй нэршлийг хэрэглэсэн байна. Үүний зэрэгцээ аюулгүй байдлын ерөнхий онолын үндэс нь онолын боловсруулалт, тайлбар, дүгнэлтэд хэрэглэгдэх “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” гэсэн нэр томьёо, категориос эхэлдэг гэж чухал дүгнэлт хийжээ.

Гэвч уг бүтээлд эдгээр дөрвөн ухагдахууны шинжлэх ухааны үндэслэл, хоорондын ялгаа, уялдаа холбоог тодорхойлсон тайлбар дүгнэлт хангалтгүй бөгөөд зарим бүлэгт дээрх нэр томьёог огт хэрэглээгүй байна. Энэ нь “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” ухагдахууны агуулга, тэдгээрийн хоорондын хамаарлын талаар нэгдсэн ойлголт бүрдээгүй, зохиогчид асуудлыг өөр өөрсдийн байр сууринаас авч үзсэнтэй холбоотой гэж үзэж байна.

2) “Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх: ойлголт, хэрэглээ, чиг хандлага” бүтээлийг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, УАБЗ-ийн Ажлын албын хамтран 14 төслийн гишүүн, хоёр хянан тохиолдуулагчийн оролцоотойгоор боловсруулжээ. Гурван бүлэг, 304 хуудас бүхий уг бүтээлд (МУЕТГ & УАБЗ-ийн АА, 2025): хямрал, сорилт, эрсдэл; олон төрлийн сорилт, эрсдэл; аюул заналхийлэл; аюул занал; болзошгүй аюул; аюул, занал; гадаад, дотоод цочрол; цочрол, хямралын эрсдэл; цочрол, хямралд өртөх эрсдэл; гамшгийн эрсдэлийг бууруулах зэрэг агуулгын хувьд харилцан хамааралтай нэр томьёо, хэллэгийг нэг мөр буруу хэрэглэсэн байна. Түүнчлэн “аюул, занал” гэсэн хоршоо үгийг хоёр өөр хэлбэрээр илэрхийлсэн тохиолдол ажиглагдана. Мөн бүлэг тус бүрд “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” гэсэн үндсэн ухагдахууны талаар ялгаатай байдлаар тайлбарласан нь өмнөх бүтээлтэй адил эдгээр нэр томьёоны талаар зохиогчдын дунд нэгдсэн ойлголт бүрдээгүйг харуулж байна. Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал нь үндэсний аюулгүй

байдлын талаарх төрийн бодлогын нэгдмэл залгамж чанарын үндэс болно.” (УИХ, 2002) гэсэн заалтыг үндэслэн Үндэсний аюулгүй байдлын 1994 болон 2010 оны үзэл баримтлалд аюулгүй байдлын сорилт, аюул, занал, эрсдэл зэрэг суурь ойлголтыг хэрхэн томъёолсныг авч үзье. Үүнд:

1) 1994 оны анхны үзэл баримтлалд (УИХ, 1994): Үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг эх сурвалжаар нь дотоод, гадаад; цаг хугацааны хувьд гэнэтийн, тодорхой хугацааны, түүхэн нэгэн үеийн, мөнхийн; шинж чанарын үүднээс объектив, субъектив; учруулах аюулын магадлалаар нь бодит болон болзошгүй гэж тус тус ангилсан байна. Мөн Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, бэхжүүлэх бодлого нь аливаа аюулыг “болзошгүй” үед нь тодруулан тогтоож арилгах, субъектив аюулыг цаг тухайд нь арилгах замаар объектив аюулыг багасгах, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэнэ гэсэн арга зүйн шинжтэй зарчмыг томъёолсон байна. Түүнчлэн Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах есөн бүрэлдэхүүнд сөрөг нөлөөлөх гадаад, дотоод хүчин зүйлс нийт - 94 (үүнээс гадаад хүчин зүйлс 39, дотоод хүчин зүйлс 54)-ийг тодорхойлсон байна. Аюул занал хоршоо үгийг “Үндэсний язгуур ашиг сонирхолд аюул занал учраагүй нөхцөлд Монгол Улс эвсэлд үл нэгдэх бодлого явуулах;” гэсэн утгаар нэг удаа ашигласан байна. Эндээс үзэхэд анхны үзэл баримтлалд бидний авч үзэж буй ухагдахуунуудын ойлголтыг тусгайлан авч үзэхгүйгээр хамгийн ерөнхий нийтлэг утгыг агуулсан сөрөг нөлөөлөх хүчин зүйл, түүний учруулах аюулын магадлалын зэрэгтэй холбон авах арга хэмжээний арга зүйн зарчмыг томъёолсон байна.

2) 2010 оны Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд (УИХ, 2002): Аюул, сорилт үгсийг “Болзошгүй аюул, сорилтыг бодитой тодорхойлж, тэдгээрийг гэтлэн давахад хязгаарлагдмал нөөц боломжийг үр дүнтэй дайчилна” гэж үнэлгээ болон төлөвлөлт хэрэгжилттэй холбосон агуулгаар үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны “бодитой хандах” зарчимд; сорилт, эрсдэл үгсийг “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын гадаад орчин, тулгамдаж байгаа сорилт, эрсдэл” нэршил бүхий хоёрдугаар бүлэгт нууцалсан агуулга тодорхой бус байдлаар; аюул, заналхийлэл, эрсдэл үгсийг “Улс үндэстний өмнө тулгамдаж байгаа аюул, заналхийлэл, эрсдэлийн талаар төрийн бодлого боловсруулагчид, нийт иргэн, ард түмэн өргөн мэдээлэл, нэгдмэл ойлголттой байх нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах суурь нөхцөл болно” гэж эдгээр ойлголтын агуулгын талаар тайлбар гаргалгаа байхгүйгээр нийт иргэдэд нэгдмэл ойлголт бий болгох өнцгөөс; эрсдэлийг бууруулах ойлголтыг “Гамшиг, гэнэтийн аюул, хандлагатай тэмцэх үндэсний чадавхыг дээшлүүлж, эрсдэлийг бууруулна...” гэсэн хэрэглээнээс үзэхэд “эрсдэл” нэр томъёог гамшиг, гэнэтийн аюул, халдлага, чадавх зэрэг ойлголттой холбоотой агуулгаар тус тус хэрэглэсэн байна. Үндэсний аюулгүй байдлын онолын тулгамдсан асуудлын онол-арга зүйн судалгааны онцлогийн нэг бол тухайн онолын үндсийг бүрдүүлэгч суурь ойлголт болон ухагдахууныг ашиглах нэгдсэн хандлага тогтоогүй байгаа явдал юм.

Үндэсний аюулгүй байдал, түүнийг хангах онол, арга зүй, үндэсний аюулгүй байдлын бодлогын суурь үндсийг бүрдүүлж буй дээрх бүтээл, баримт бичгүүдэд хийсэн судалгааны үр дүнг “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл”-тэй холбон нэгтгэн авч үзвэл дараах нийтлэг асуудал ажиглагдаж байна.

Нэгдүгээрт, “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” -ийн агуулга, тэдгээрийн хоорондын харьцаа, ялгааг шинжлэх ухааны үүднээс нарийвчлан тодорхойлсон судалгаа хомс байна. Өөрөөр хэлбэл: эдгээр нэр томъёоны мөн чанар, харилцан хамаарал, зааг ялгааг онол арга зүйн түвшинд тодорхойлсон нэгдсэн хандлага бүрдээгүй байна.

Хоёрдугаарт, “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл”-ийн аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөөлөл, тэдгээрийн харилцан хамаарал, шилжилтийн дарааллыг анхааралтай авч үзээгүй байна. Эдгээр нь аюулгүй байдлын орчинд сөрөг үзэгдэл, хүчин зүйл хэлбэрээр илэрч болох хэдий ч үүсэх нөхцөл, шинж чанар, нөлөөллийн түвшнээр ялгаатай. Гэтэл энэ ялгааг тодорхой зааглаагүйгээр нэршлүүдийг харилцан адил утгаар, тогтсон дараалалгүй хэрэглэх тохиолдол түгээмэл байна.

Гуравдугаарт, “аюул занал” эсвэл “аюул заналхийлэл” гэсэн хоршоо үгийг олонтоо хэрэглэсэн нь анхаарал татаж байна. Эдгээр нэршил нь зарим тохиолдолд “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл”-ийг бүхэлд нь төлөөлүүлэн хэрэглэсэн шинжтэй. Иймээс дээрх нэршлүүдийн утга, хэрэглээний заагийг тодорхой болгож, үндэсний аюулгүй байдлын судалгаанд нэг мөр ойлголт, арга зүйн хандлагыг төлөвшүүлэх шаардлагатай.

Ерөнхийд нь “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” гэсэн ухагдахууны агуулга, тэдгээрийн хоорондын харьцааг авч үзэхэд “аюул” гэсэн нэршил хоёр өөр утгаар хэрэглэгдэж байгаа нь асуудлыг төвөгтэй болгож байна. Тухайлбал: нэг талаас “аюул” нь дээрх дөрвөн ухагдахууны нэг болох тодорхой агуулгыг илэрхийлж байгаа бол нөгөө талаас тэдгээрийг бүхэлд нь төлөөлүүлсэн ерөнхий утгаар хэрэглэгдэж байна.

Иймээс ерөнхий утгаар нь хэрэглэж буй “аюул” гэсэн нэршлийг “аюул занал” гэсэн хоршоо үгээр сольж, “аюул”-ыг дээрх ангиллын бие даасан ухагдахуун болгон ялган тодорхойлох нь зүйтэй гэсэн санал дэвшүүлж байна.

Энэ тохиолдолд НҮБ-аас гаргасан аюулын ойлголтыг “аюул занал”-ын тодорхойлолт болгон “аюул занал” нь хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгөд хохирол учруулах, нийгэм-эдийн засгийн үйл ажиллагааг тасалдуулах эсвэл хүрээлэн буй орчныг доройтуулах ноцтой үйл явдал, үзэгдэл эсвэл хүний үйл ажиллагаа юм. “Аюул занал”-д ирээдүйд гамшиг учруулах нуугдмал нөхцөл байдал хамрагдаж болох бөгөөд янз бүрийн гаралтай: байгалийн (геологийн, ус, цаг уурын, биологийн) эсвэл хүний үйл ажиллагаанаас үүссэн (хүрээлэн буй орчны доройтол, технологийн аюул) байж болно” (НҮБ, 2015) гэж ашиглах боломжтой.

Энэхүү тодорхойлолтоос “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” гэсэн ухагдахуун нь тодорхой нөхцөл байдлын хүрээнд: нэгдүгээрт, тодорхой үзэгдэл,

үйл явдал хүний үйл ажиллагаатай; хоёрдугаарт, хохирол, сөрөг үр дагавартай; гуравдугаарт, аюулгүй байдлын системийн объект, субъекттэй тус тус холбогдож байгааг харж болохоор байна. Энэ үүднээс авч үзвэл дээрх ухагдахуун өөрөөрөө оршихгүй, харин системд үзүүлэх нөлөөллийн шинж, хэлбэрээрээ илэрдэг сөрөг үзэгдэл, хүчин зүйл гэж ойлгож болно.

Иймд онол, практикийн үүднээс дээрх ойлголтуудыг аюулгүй байдлын системийн хүрээнд өрнөх үйл явцыг тодорхойлоход ашиглах бөгөөд тэдгээрийг тусгаарлан авч үзэх бус, системийн объект, субъекттэй харилцан уялдаатайгаар судлах шаардлагатай. Харин шинжлэх ухааны агуулга, практик хэрэглээний хувьд аливаа системийн аюулгүй байдлыг хангах үйл явцыг тайлбарлахад “эрсдэл” нь чухал байр суурь эзэлнэ. Олон улсын түвшинд ч эрсдэлийг аюулгүй байдлыг хангах, тодорхойгүй байдлыг үнэлэх, сөрөг үр дагавраас урьдчилан сэргийлэхтэй холбон авч үздэг.

НҮБ-ын гишүүн орнуудын оролцсон дэлхийн гуравдугаар бага хурлаас боловсруулан гаргасан баримт бичигт (НҮБ, 2015) гамшгийн эрсдэлийн менежментийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх нь тогтвортой хөгжлийг бий болгох чухал ач холбогдолтойг онцолсны зэрэгцээ 2030 он хүртэл хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны дөрвөн тэргүүлэх чиглэлийн нэгд “Гамшгийн эрсдэлийг ойлгох” асуудлыг эрэмбэлж, “Гамшгийн эрсдэлийн менежментийн бодлого, үйл ажиллагаа нь гамшгийн эрсдэлийг түүний бүх хэмжээс буюу эмзэг байдал, чадавх, хүн ам, эд хөрөнгийн өртөх байдал, аюулын шинж чанар болон хүрээлэн буй орчны хүрээнд ойлгосон ойлголтод үндэслэх ёстой. Ийм мэдлэгийг гамшгийн өмнө эрсдэлийн үнэлгээ хийх, урьдчилан сэргийлэх, аюулыг бууруулах, гамшгийн бэлэн байдлыг хангах, хор уршгийг үр дүнтэй арилгах зорилгод ашиглах боломжтой”-г тодорхойлсон байна.

“Эрсдэл” ухагдахууны өнцгөөс эрсдэлийг үнэлэх, бодлого, үйл ажиллагаанд хэрэглэхдээ түүний талаарх дараах шинжлэх ухаанч ойлголтыг заавал харгалзан үзэх хэрэгтэй. Үүнд:

- Эрсдэл байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас гаралтай аливаа системийн ирээдүйн байдлын олон хэмжээст шинжийг илэрхийлдэг;
- Эрсдэл санамсаргүй үзэгдэл ба үйл явцуудтай холбогдох бөгөөд үйл ажиллагаа, хөдөлгөөн нь статистик хуульд захирагддаг “байгаль–техник–нийгэм” гэсэн холбоос бүхий глобал шугаман бус динамик систем байдаг;
- Эрсдэлийн илрэл нь нөхцөлт /болзолт/ үзэгдэл байдаг зэрэг эрсдэлийн шинжийг ойлгож байх нь зүйтэй.

Аюулгүй байдлыг хангах системд “эрсдэл” ухагдахууны эзлэх байр суурийг нарийвчлан тодорхойлох, “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл”-ийн хоорондын харьцааг магадлах зорилгын үүднээс тэдгээрт нийтлэг болон тусгайлан хамаарах шинжийг ялган авч үзэх шаардлагатай юм.

Эдгээрийн нийтлэг шинж нь хохирол учруулах боломж, түүнээс үүдэх сөрөг үр дагаварт оршино. Тодруулбал: үндэсний аюулгүй байдлын системийн тодорхой объект, субъектэд хохирол учруулах чадавх, боломж нь дээрх ойлголтуудыг нэгтгэх үндсэн шинж юм. Иймээс тэдгээрийг ялган тодорхойлохдоо нийтлэг шинжээс гадна үүсэх нөхцөл, нөлөөллийн хэлбэр, хэрэгжих магадлал, үр дагаврын шинж зэрэг тусгай үзүүлэлтийг харгалзан үзэх нь зүйтэй.

Ийм үндэслэлээр тайлбар гаргалгаа хийвэл Монгол Улсын 1994 оны анхны Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “аюул занал”-ыг “*сорилт*”, “*аюул*”, “*занал*”, “*эрсдэл*” ухагдахууны нийтлэг шинж болох хохирол, түүнээс үүдэх сөрөг үр дагаврын үүднээс тодорхойлсон гэж үзэж болно. Гагцхүү эдгээрийн тус бүрийн агуулга, ялгааг тодорхой тусгалгүйгээр нийтлэг шинжид тулгуурлан аливаа аюулгүй байдлын системийн нөхцөл байдлыг бүрэн тодорхойлох, улмаар түүний аюулгүй байдлыг хангах оновчтой механизмыг сонгох боломж хязгаарлагдмал юм.

Судалж байгаа ойлголтуудын онцлог шинжийг тэдгээрийн хоорондын ялгагдах өнцгөөс авч үзэх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл: Эдгээр ухагдахуун бүрт зөвхөн өөрт нь байх үндсэн шинжийг ялгах явдал юм. Үүний тулд: нэгдүгээрт, бодитой болон хувийн /хийсвэр/ хүчин зүйлсийн нөлөөлөх өнцгөөс; хоёрдугаарт, аюулгүй байдлын системийн субъект болон объектод нөлөөлөх тодорхой хүчин зүйлсийн өнцгөөс; гуравдугаарт, хохирол учруулах бодит байдлын өнцгөөс авч үзэх нь зүйтэй. Чингэхдээ арга зүйн хувьд эхний ээлжид “эрсдэл”-ийн тодорхойлолтын бусад ухагдахуунаас ялгарах онцлогт анхаарал хандуулах хэрэгтэй юм.

Судалгаанаас үзэхэд “эрсдэл” нь бусад ухагдахуунаас ялгарах гол онцлог нь хохирлоос зайлсхийх эсхүл түүний хэмжээг хамгийн бага түвшинд хүртэл бууруулах боломжийг тооцож, түүнд үндэслэн зохих арга хэмжээ авахад оршино. Учир нь “эрсдэл” аюулгүй байдлыг хангах системийн субьектийн үйл ажиллагаатай холбоотойгоор хохирол учрах боломжийг илэрхийлдэг. Ийм боломжийг урьдчилан тодорхойлж, үнэлэх нь сөрөг үр дагаврыг бууруулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Үүний зэрэгцээ субъект өөрийн үйл ажиллагааг бие даан зохицуулах замаар учирч болзошгүй хохирлын хэмжээг бууруулах эсвэл нэмэгдүүлэх боломжтой. Түүнчлэн аливаа системийн аюулгүй байдлыг хангах субъект сөрөг хүчин зүйлийн нөлөөллөөс үүдэх үр дагаврыг саармагжуулах, багасгах зорилгоор аюулгүй байдлын түвшнийг одоогийн хэмжээнээс дээшлүүлэх хүлээлттэйгээр тодорхой хэмжээний эрсдэлийг хүлээн авах тохиолдол байж болно. Чингэхдээ аливаа системийн аюулгүй байдлыг хангах субъект, сөрөг хүчин зүйлийн нөлөөллөөс үүдэх үр дагаврыг саармагжуулах, багасгах зорилгоор аюулгүй байдлын түвшнийг өнөөгийн хэмжээнээс дээшлүүлэх найдлагатайгаар тодорхой хэмжээний эрсдэлийг хүлээх тохиолдол гарна гэдгийг ойлгох хэрэгтэй. Ихэнх тохиолдолд “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” ухагдахууны хоорондын уялдаа, ялгааг системтэй авч үздэггүй. Үүний улмаас үндсэн зорилтыг хэрэгжүүлэхэд эрсдэлийг хүлээн авах, бууруулах давуу талын боломж дээр биш,

харин хохирол учруулж болзошгүй сөрөг хүчин зүйлийн шинж нөлөөлөлд голлон анхаардаг хандлага ажиглагдаж байна. Иймээс “эрсдэл” ухагдахууны мөчид ойлголт түүний мөн чанарыг алдагдуулж болохыг анхаарах хэрэгтэй. Нэг зүйлийг онцлон тэмдэглэхэд “сорилт”, “аюул”, “занал” ухагдахуун гадаад хүчин зүйлсийн нөлөөлөлтэй холбоотой, харин “эрсдэл” нь дээр хэлсэнчлэн аюулгүй байдлыг хангах системийн субъектийн өөрийн ажиллагааны үр дүнд үүсэх хохирлын учруулах боломжтой холбогдоно.

Эдгээрээс системийн аюулгүй байдлыг хангах үйл явц дахь эрсдэлийн тухай ойлголтын дараах логик уялдаа холбоо гарч ирнэ. Үүнд: нэгдүгээрт, аливаа системийн үйл ажиллагааны зорилго, зорилтын хэрэгжилтэд тодорхой бус байдал нөлөөлнө. Энэ нь аливаа үйл явдлын тохиолдох магадлал, түүнээс үүдэх үр нөлөөний талаарх мэдлэг, мэдээлэл дутагдалтай байгаатай холбоотой; хоёрдугаарт, үр нөлөө нь эерэг, сөрөг аль нь ч байж болох бөгөөд эерэг үр нөлөө нь боломжийг бий болгож, сөрөг нь эрсдэлийг бий болгоно; гуравдугаарт, системийн нөхцөл байдлыг үнэлэхэд тухайн үед тулгарч буй хүндрэлтэй нөхцөл нь сорилт, аюул, заналын аль нэг нь байгааг ирээдүйд гарч болзошгүй хүндрэлтэй нөхцөл нь эрсдэл байгааг илтгэнэ.

Оросын шинжлэх ухааны академийн Социологийн хүрээлэнгийн шинжээчид “Орчин үеийн ярианы үгэнд, түүнчлэн нийтлэгчдэд “эрсдэл” ухагдахуун “аюул” ухагдахууны оронд ашиглагдаж байна” гэж тэмдэглэсэн. Ийм байдлын шалтгаан ярианы түвшинд “эрсдэл” ухагдахуун тухайн ухагдахуунд байх өөр чухал онцлог шинжүүдийг заахгүйгээр зөвхөн алдагдлын боломжийн үүднээс нийтлэгээр нэг талыг барин томъёолсонд оршиж байна” (А.В., 2014) гэж дүгнэсэн нь манайд байгаа дутагдалтай асуудлын нэг гэдгийг тэмдэглэх байна.

Аливаа системийн аюулгүй байдлын түвшнийг тодорхойлох салшгүй хэсэг нь “сорилт”, “аюул”, “занал”-ын шинжилгээ, үнэлгээ байх тул үнэлгээ ба хүлээн авах “эрсдэл” нь стратегийн төлөвлөлтийн баримт бичгийг эмхлэх үндэс болно. Тиймээс системийн удирдлага ирээдүйд үүсэж болох аливаа тодорхой бус нөхцөлөөс шалтгаалан гарах эрсдэлийг урьдчилан үнэлж, түүнийг бууруулах замаар эрсдэлийг удирдах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ.

Зарим судлаач бидний авч үзэж байгаа судлагдахуунуудын ойлголтыг аюулгүй байдлын объектод хохирол (эрсдэл) учруулах магадлалын өсөлтийн зэргээр сорилт (хамгийн бага)-оос эхлэн занал (хамгийн их) хүртэл ангилсан байна. (Кравчук, 2016) Энэ хандлага олонх үзэл баримтлалд эрсдэл нэр томъёог зөвхөн занал ба хохиролтой шууд холбосон, “эрсдэл” ухагдахууны бүх гол утгыг бүрэн тусгаагүй байдгийг онцолсноороо чухал байна. Чингэхдээ тухайн хандлага “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” ойлголтын харилцан холбооны төгс шийдэл биш юм.

Судалгааны үр дүнгээ нэгтгэн дараах дүгнэлт, саналын үндэслэлийг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. **Эрсдэл** нь сорилт, аюул, занал байгаа нөхцөлд субъектийн өөрийн ажиллагаанд тааламжгүй, хүсээгүй үр дагавар үүсэх магадлал, боломжийг илэрхийлж байна. Энэ утгаараа “эрсдэл” ухагдахуун нь “сорилт”, “аюул”, “занал” ухагдахуунтай харьцааны хохиролд хүргэх нөхцөл, шалтгааны тодорхой дарааллыг үүсгэж байна.

Сорилт → аюул → занал → хохирол (сөрөг үр дагавар).

Эрсдэл нь “сорилт”, “аюул”, “занал”, “хохирол” ухагдахууны холбогч элемент байна. Сөрөг үр дагавартай эрсдэлийн давшилт нь аливаа хохирлыг дагуулах ба заналын түвшний эрсдэл тааламжгүй үр дагавруудыг таслан зогсоох сүүлчийн зааг байна.

2. **Сорилт** гэдгийг бодитой заналхийлсэн шинжийг эзэмшээгүй боловч тэдгээрийн үүсэлд заавал хариу үйлдлийг шаардсан хүчин зүйлс (хүчин зүйлс, нөхцөл байдал заавал сөрөг хандлагатай байх албагүй)-ийн цогц хэмээн тодорхойлж байна. “Сорилт” ухагдахуун үндсэн чанараараа занал үүсэх анхан шатыг өөртөө агуулна (Безопасность Евразии: 2002, 2003). Сорилт аюулгүй байдлыг хангах түвшинд тодорхой хугацааны агшинд нөлөө үзүүлэхгүй үзэгдэл ба үйл явдлын тодорхой цогцыг илэрхийлэх боловч гагцхүү тэдгээрийн үүсэлд хариу үйлдэл байхгүй тохиолдолд дараагийн үеийн аюулгүй байдлын өндөр түвшний хангалт ихээхэн асуудалтай болно. Иймд “сорилт” ухагдахууныг “аюул” ба “аюулгүй байдал” ухагдахууны харилцан хамаарлын анхдагч бүрдүүлэгч мөн гэж үзэж болно.

3. **Аюул** хохирол тарих ноцтой “аюул занал”-ын магадлал эзэмшээгүй боловч ойлгон ухаарах субъектив болон обьектив сөрөг хүчин зүйлийн цогцыг өөртөө агуулна (С.В., 2003). Аюул үр дүнд нь аюулгүй байдлын түвшин буурах сөрөг нөлөөллийг үзүүлэх бодитой оршин байгаа боломж гэж авч үзэгдэх ёстой. “Аюул” ухагдахууны үндсэн тодорхойлогч шинж нь түүний боломжит шинж, өөрөөр хэлбэл: занал гарч ирмэгц аюул алга болно. Аюул гэдэг нь хохирол учруулах бодитой оршин буй боломж эсвэл харгалзсан зорилго (сорилтын сөрөг сценарын хэрэгжилтийн үр дүн) мөн. Аюулын байдал сорилтын шатан дахь эрсдэлийн хэрэгжилтийн байдлаас хамаарна.

4. **Занал** – аюулгүй байдлын систем дэх “аюул занал”-ын хамгийн тодорхой, шууд хэлбэр бөгөөд хохирол учруулах бодит боломж ба зорилго нэгэн зэрэг байгаагаар илэрхийлэгдэх бэлэн байдал юм. Занал нь аюулын хэрэгжилтийн үр дүн, бүр онож хэлбэл тухайн түвшний эрсдэлүүдийн үр дүн мөн. Ингэхдээ нэг аюулаас нэг биш, хэд хэдэн занал үүсэж болно.

Дэвшүүлсэн санал, дүгнэлтийн үндэслэлийг зургаар болон хүснэгтэн загварт жишээгээр баталгаажуулан үзүүллээ.

Хүснэгт 1. Аюул ба заналын боломж, зорилгын байгаагаар ялгагдах үндсэн ялгаа

Үзэгдэл	Гишүүд		Хохирол учруулах бэлэн байдал
	Зорилго	Боломж	
Занал	тийм	тийм	бодитой /илэрхий/
Аюул	үгүй	тийм	таамналын /боломжтой/
	тийм	үгүй	
	үгүй	үгүй	сорилтын түвшний

Зураг 1. Сорилт, аюул, занал, хохирол, эрсдэл ухагдахууны харьцаа

Зургаас “эрсдэл” тэдгээрийн байдал бүрийн системийг илэрхийлэх бөгөөд сорилт, аюул, занал, “сорилт”, “аюул”, “занал”, “хохирол”-ын хоорондын шилжилтийг эрсдэлийн удирдлага хариуцна.

3/. “Сорилт”, “аюул”, “занал”, “хохирол” бий болох үүслийг загвараар илүү ил тодоор жишээ болгон үзүүлье.

Ухагдахуун	Үндсэн чанар	Боломжит эрсдэл	Тайлбар тодорхойлолт
Сорилт	Цутгамал хавтанг холих, барилгын олон төрлийн материал ашиглалт	Хотын барилга байгууламжийн төлөвлөлт, хяналтгүй хурдан өсөлт	Сорилт үнэлгээний хариуцлага хүлээхгүй; эрсдэл → сөрөг үр дагавар/үр дагаврын тааламжгүй сценар: аюулыг таамаглаагүй байдал.
Аюул	Газар хөдлөлтийн аюул: Улаанбаатар хотын байрлал 7 – 9 баллын идэвхтэй чичирхийллийн бүсийн нутаг дэвсгэр дээр байна	Чичирхийллийн идэвхжил жил бүр нэмэгдэх эрсдэл, барилга байгууламжийг барих явцад тавих хяналт дутагдах эрсдэл	Эрсдэлийн тааламжгүй сценар хэрэгжсэн: хотын барилга байгууламжийн өсөлтийн хурдац нэмэгдэх үед газар орны нутаг дэвсгэр, газар зүйн онцлогийг тооцоогүй байсан; хохирол хүлээх боломж байна; тухайн нөхцөлд аюул байхгүй үед заасан эрсдэлийг ялгах бодитой, зайлшгүй байдал байхгүй, бүрдээгүй байна.
Занал	Хот тосгон дахь сүйтгэгч газар хөдлөлтийн занал /болзошгүй үр дагаврын өргөлт/: газар доорх түлхэлт ба ойролцоох нутаг дэвсгэр дээрх газрын гадаргуун хэлбэлзэл нэмэгдэж байна	Байгалийн гамшгийн ба цаг агаарын гэнэтийн аюулт үзэгдэл, газар хөдлөлтийн, эрсдэл.	Хохирол учруулах боломж ба зорилго /санаа/ байна, бодитой тохиолдоно, тухайн тохиолдолд занал байхгүй үед заасан эрсдэлийг ялгах бодитой зайлшгүй байдал байхгүй байна. ҮАБҮБ-ын “3.4, 3.5 ... барилга байгууламжийн газар хөдлөлтийн тэсвэрлэлтэд үнэлгээ өгч, 8 баллын газар хөдлөлтийг тэсвэрлэх шаардлага хангахгүй барилга, байгууламжийг хүчитгэх, буулгаж шинээр барих зохицуулалт хийнэ” гэсэн заалт хэрэгжихгүй байна.
Хохирол	Бэртэлт, хүний хохирол, орон сууцны хороолол, дэд бүтцийн эвдрэл ба бусад.	Сэргээн босгох ажлын бэлэн биш байдал, саатлын эрсдэл	Хохирол – түүний эрсдэлт үзэгдлийн тодорхой хөгжлийн үр дүнд занал хэрэгжсэний үр дагавар; хохирол эхлэхэд зарим үр дагаврууд сорилт /баримт ба нөхцөлүүдийн цогц/ мэт үнэлэгдэх болно.

Дүгнэлт

1. Шинжлэх ухааны салбарт аюулгүй байдал судлалын суурь ойлголтууд нь зөвхөн онолын хандлагыг сайжруулан боловсруулагчдад биш, мөн

тэдгээрийг практикт хэрэгжүүлэх хэрэглэгчдэд ойлгомжтой байх боломж олгох илүү чухал үүргийг гүйцэтгэнэ. Өнөөгийн байдлаар зарим нэгэн эцэслэн үндэслэгдээгүй үндэсний аюулгүй байдлын онол, арга зүйд ашиглаж байгаа “сорилт”, “аюул”, “занал”, “эрсдэл” зэрэг ухагдахууны ойлголт шинжлэх ухааны бүтээлүүдэд идэвхтэй ашиглагдах болсон.

2. Тиймээс санал болгож буй сорилт, аюул, занал, хохирол, эрсдэл ойлголтуудын тодорхойлолт болон тэдгээрийн харьцааны логик уялдаа бүхий л түвшинд төрийн зохицуулалтын хэрэгслийг боловсруулах ба хэрэглэх үед чухал ач холбогдолтой байх болно.
3. Аливаа салбарт тулгарч болзошгүй эрсдэлийн тоон болон чанарын хэмжүүрийг дараах байдлаар ашиглаж болно. Үүнд:
 - Хөрөнгө мөнгөний эрсдэлийг төгрөгөөр;
 - Аюулгүй байдлын эрх ашигтай холбоотой эрсдэлийг харьцуулсан хувь хэмжээгээр;
 - Дарамт шахалтын эрсдэлийг хүчний зэргийн хэмжүүрээр;
 - Зохион байгуулалт, үйл ажиллагаанд саад учруулах эрсдэлийг үр дагаврынх нь зэргийн хэмжүүрээр;
 - Гадны зэвсэгт халдлага, түрэмгийлэлтэй холбоотой эрсдэлийг хүчний харьцааны хэмжүүрээр;
 - Магадлалын матрицын хэмжүүрээр тус тус илэрхийлэн “сорилт”, “аюул”, “занал” ухагдахууны ойлголттой харьцуулан дүгнэлт хийж болно.

Эрдэмтэн, судлаачдын дунд энэхүү өгүүлэл өргөн хүрээний хэлэлцүүлгийг өдөөнө гэдэгт найдаж байна. Цаашид уншигч та бүгдтэй аюулгүй байдал, аюулгүй байдлын систем, аюулгүй байдал ба тогтвортой хөнжлийн хамаарал гэх мэт аюулгүй байдал судлалын үндсэн ойлголтыг эдгээр ухагдахуунтай холбон үндэслэл гаргасан өгүүллээр санал солилцох болно.

Эх сурвалжийн жагсаалт

А.В., Б. (2014). Управление политическим конфликтом // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. ., (р. 35).

Безопасность Евразии: 2002. (2003). Энциклопедический словарь–ежегодник., (р. 86). Москва.

Кравчук, А. (2016). Категории «вызов», «опасность», «угроза» в теории национальной безопасности. Забайкальского государственного университета., (pp. 65-74).

МУЕТГ, & УАБЗ-ийн АА. (2025). Үндэсний сөрөн тэсвэрлэх чадавх: Ойлголт, хэрэглээ, чиг хандлага. Улаанбаатар.

НҮБ. (2015). Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ 2015-2030. Сендай .

УИХ. (1994). Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. Улаанбаатар.

УИХ. (2002). Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль. Төрийн мэдээлэл(3), 5.1.

УИХ. (2002). Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. Төрийн мэдээлэл(36).

ҮАБЗ-ийн Ажлын алба; ССХ;. (2022). Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал (Онол практикийн асуудлууд). Улаанбаатар.

Conceptualization and Systematization of Key Security Terminology and Their Interrelationships

Urjin Odkhuu

Prof, Dr (Sc.D), Distinguished Scientist, o.urjin12@gmail.com
National Institute for Disaster Research, Ulaanbaatar, Mongolia

Abstract

Addressing any issue requires, first and foremost, a well-researched and scientifically grounded conceptual foundation. This requirement applies not only to academic research but also to the development of security and development policy documents, which should be based on clearly defined concepts and formulations of the issues concerned. Accordingly, this article examines the fundamental concepts of security studies—challenge, danger, threat, and risk—and seeks to establish a conceptual basis for understanding their respective meanings and interrelationships. It also proposes definitions for these concepts and aims to contribute to a scientifically grounded discussion toward developing a common conceptual understanding. Such conceptual clarity should ultimately be reflected in policies and practices aimed at ensuring national security through sustainable development.

Keywords: Challenge; danger; threat; risk; damage; security threat; security system; risk management and coordination; scientific concepts; conceptual interrelationships

Received: September 14, 2026 | Accepted: September 21, 2026 | Published online: September 30, 2026

© The Author(s) 2026

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.